

MİHALİÇ ÇİFTLİKÂT-I HÜMÂYÜNU'NDA MERİNOS KOYUNU YETİŞTİRİCİLİĞİ

*Necmi ODABAŞI**

ÖZET

Sanayi İnkılabı sonrasında Osmanlı Devleti'nde her alanda olduğu gibi hayvancılık ve tarım alanında da devlet desteğiyle verimi artırıcı çalışmalar yapılmıştır. II. Mahmud döneminden itibaren, yeni kurulan ordunun elbise ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla fabrikalar açılmıştır. Bu fabrikalar için gerekli olan, kaliteli ve esnek yün ihtiyacının karşılanması amacıyla yurtdışından merinos koyunları getirilmiştir. Bu koyunların yetiştirilmesinde, padişah mülkü olan Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu önemli bir rol oynamıştır. Bu makalede, Mihaliç (Karacabey) Çiftlikât-ı Hümâyûnu'nun merinos koyunu yetiştirilmesine katkıları, merinos yetiştiriciliğini teşvik etmede devletin sağlamış olduğu kolaylıklar, merinos koyunu yetiştirmede görülen aksaklıklar ve başarısızlığın sebepleri, arşiv kaynakları ışığında irdelenmiştir.

***Anahtar Kelimeler:** Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu, emlak-ı hümâyûn, merinos, yapağı.*

ABSTRACT

Merino Sheep Breeding in the Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûn

After the Industrial Revolution, in the Ottoman Empire, as well as all areas, have been studied to increase to production of with government support in the field of animal husbandry and agriculture. From the period of Mahmud II, factories were opened in order to meet the need of the dress the of newly established army. In order to meet the need of high-quality and flexible wool necessary for this factories were

* Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Öğrencisi, necmi odabasi@hotmail.com.

brought merino sheep from abroad. The upbringing of these sheep, which is the property of the sultan, Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu has played an important role. In this article, contributions of the production of merino sheep the Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu, facilities provided by the government with the support of to cultivating merino sheep, problems consisting of in merino breeding and the reasons of failures of breeding sheep are, discussed and examined in the light of archival sources.

Key Words: Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu, property of sultan, merino, wool.

GİRİŞ

18. yüzyıl ortalarından itibaren Avrupa’da başlayan sanayileşme hareketlerini Osmanlı Devleti her ne kadar eş zamanlı olarak takip edememiş olsa da bu gelişmelere tamamen kayıtsız kalmamıştır. Osmanlı bürokrasisi, biraz gecikmeli de olsa Avrupa’da meydana gelen gelişmelerden yararlanma yollarını aramıştır. Osmanlı Devleti’nde sanayileşme faaliyetleri, Osmanlı’nın en fazla harcama yaptığı, en çok önem verdiği askeri alanda başlamıştır. Sanayileşme alanındaki ilk önemli gelişme ise II. Mahmud döneminde Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılmasıyla kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusunun elbise ihtiyacını karşılamak amacıyla Feshane’nin¹ kurulmasıdır.

Osmanlı Devleti’nde 1500-1800 yılları arasında uygulanan iaşecilik (provizyonizm), fiskalizm ve gelenekçilik şeklinde sıralanabilecek ekonomi politikaları² tüketicinin ihtiyaçlarını gözettiğinden Osmanlı Devleti’nde büyük sermaye birikimlerine sahip zengin bir müteşebbis zümre oluşmamıştır. Bundan dolayı 19. yüzyılda yapılan sanayileşme çalışmalarında Cumhuriyetin ilk yıllarında olduğu gibi özel teşebbüsün etkin olmadığı, yatırımların daha çok devlet eliyle gerçekleştirildiği görülmektedir. Tanzimat’tan sonraki süreçte, Osmanlı bürokrasisi tarafından Hazine-i Hassa’nın mali desteğiyle birçok devlet fabrikası kurulmuştur. Bunlar arasında Zeytinburnu Demir Fabrikası, İzmit Çuka Fabrikası, İslimye Çuka Fabrikası, Hereke Kumaş Fabrikası, Veli Efendi Basma-Kumaş Fabrikası gibi kuruluşlar yer almaktadır³.

¹ 1833’te kurulan Feshane, 1843’ten itibaren ilave edilen dokuma tezgâhlarıyla, aynı zamanda bir çuka fabrikası haline gelmiştir. Mübahat Kütükoğlu, “Osmanlı İktisadi Yapısı”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, C. I, IRCICA Yayınları, İstanbul 1994, s. 640.

² Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, Ötügen Yayınları, İstanbul, 2000, s. 47.

³ Ekmeleddin İhsanoğlu, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bilim, Teknoloji ve Sanayide Modernleşme Gayretleri”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları II*, İ.Ü. Edb. Fak. Yayınları, 1998, s. 18.

Bu fabrikalar faaliyete geçtikten sonra, fabrikalarda imal edilecek ürünlerin hammaddelerinin de yurtiçinde üretilmesi için çalışmalar başlatılmıştır. Bunlardan Feshane, İslimye Çuka Fabrikası ve İzmit Çuka Fabrikası'nın ihtiyaç duyduğu hammaddeyi karşılamak amacıyla, çok kaliteli yüne ve yüksek verime sahip olan merinos koyunları ithal edilerek ülkenin değişik yerlerinde yetiştirilmeye çalışılmıştır. Bu iş için seçilen en önemli yerlerden biri de Hazine-i Hassa'ya bağlı çiftliklerden Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu olmuştur. Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu, merinos koyunu yetiştirilmesinde ve bu koyunların damızlık olarak Anadolu ve Rumeli'de değişik çiftliklere dağıtılmasında önemli bir rol üstlenmiştir.

1. Merinos Koyunu Yetiştiriciliğini Gerekli Kılan Etkenler

Osmanlı Devleti'nde hayvancılıkla ilgili, en önemli teşviklerden biri Feshane-i Amire, İslimye ve İzmit Çuka Fabrikaları gibi yeni açılan fabrikaların kaliteli yapağı ihtiyacının, yurt içi üretimle karşılanabilmesi amacıyla başlatılan merinos cinsi koyunların üretimi ve çoğaltılması çalışmalarıdır⁴. Merinos koyunlarının anayurdu muhtemelen Kuzey Afrika olup, oradan da İspanya'ya geçmiş ve bu koyun türü yüzyıllarca bu ülkenin tekelinde kalmıştır. O dönem Avrupası'nda merinos yünleriyle yapılan kumaşlar başka yünlere göre inceliği, sağlamlığı ve parlaklığıyla üstün durumda görülmekteydi⁵.

Osmanlı Devleti'nde de kumaş kalitesini artırma amacıyla, merinos ithal etme düşüncesi 1835'li yıllarda benimsenmiş olmasına karşın, 1840'lı yıllara kadar bu hedefe yönelik önemli sayılabilecek bir girişim gerçekleştirilmemiştir⁶. Yerli koyun ırklarının yapağı, et, süt verimlerinin yetersiz oluşu, ıslah çalışmaları yapılmasını gündeme getirmiştir. Islah çalışmalarında, uzun yıllar dokuma fabrikalarının gereksinimi olan ve yurtdışından ithal edilen, ince ve düz yapağının yurtiçi üretimle karşılanması amaçlanmıştır⁷.

İlk olarak 1839 yılında merinos koyunlarından 600 baş getirtilerek Edirne çevresindeki çiftliklere dağıtılmıştır. 1843 yılında merinos cinsi

⁴ Tefvik Güran, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, Eren yayınları, İstanbul 1998, s. 53.

⁵ “Merinos”, Meydan Larousse, C. XIII, Sabah Gazetesi Yayınları, s. 414-415.

⁶ Ahmet Uzun, “İslimye Çuka Fabrikası”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Yayın No:21-22 (Ekim 1999, Mart 2000), s. 77.

⁷ Gökhan Günaydın, “Koyun Yetiştiriciliğinin Ekonomi Politikası”, *U. Ü. Ziraat Fakültesi Dergisi*, C. 23, Sayı 2, 2009, s. 19.

koyunlardan on yıl süre ile hiçbir vergi alınmaması kararlaştırılmıştır⁸. Daha sonra yeniden 300 adet damızlık koç getirilerek talep eden vilayetlere, yapağısının piyasa fiyatıyla devlete satılması şartıyla, 3000 kuruşa ithal edilerek 1000 kuruşa satılmıştır⁹. Hayrabolu ve Mihaliç'teki devlet çiftliklerine de çok sayıda damızlık merinos koçu getirilerek yerli koyunların türlerinin ıslahına gayret gösterilmiştir¹⁰.

19. yüzyıl başından itibaren yeni kurulan askeri birliklerin kıyafetlerini üretmek için kurulan fabrikaların kaliteli yapağı ihtiyacını karşılamak amacıyla, Mihaliç ve Kirmasti'deki çiftliklerde merinos yetiştirilmeye başlanmıştır. 1840'lardan sonra merinosların Kırım taraflarından satın alınarak Çiftlikât-ı Hümâyûna getirildiği anlaşılmaktadır. 1847 yılında 157 baş merinos koçu için Darphâne-i Âmire'den 100.000 kuruş ödeme yapılmıştır¹¹. Bu tarihlerde o bölgede bir yerli koyunun fiyatının 20 kuruş olduğu dikkate alındığında, bir merinos koçunun maliyetinin çok yüksek bir meblağa denk geldiği görülmektedir. Bu durum Osmanlı Devleti ve özellikle Hazine-i Hassa Nezareti'nin hayvancılık sektörünün geliştirilmesi noktasında ne kadar gayretli olduğunu göstermektedir.

Merinos koyunlarının eti her ne kadar lezzet bakımından yerli koyun türlerinden olan kıvırcık cinsinden aşağı olsa da büyüklük ve ağırlık itibarıyla hemen hemen kıvırcığın iki misli civarındadır. Merinos koyunları, yerli koyunun fazla yününün bulunmadığı karın altı, bacakları ve başı gibi bölgelerde de yün vermesinden dolayı çok faydalıdır. Normal kıvırcık koyun 1,5-2 kilo civarında yün verirken merinoslar 6-7 kilo yün vermekteydi. Ayrıca merinos koyunlarının yünlerinin inceliği ve elastikiyeti de diğer koyun türlerinin hepsinden daha kalitelidir. En kötü dönemde bile merinos yünü kıvırcık yününün 1,5 katı bir fiyatla satılabilmektedir. Bu hesaba göre, kıvırcık koyunu senede $2 \times 6 = 12$ kuruşluk yapağı verirken, merinos koyunu $6 \times 9 = 54$ kuruşluk yapağı vermekte olup, kıvırcık koyunun dört buçuk katı bir gelir sağlamaktadır¹².

⁸ İsmail Yıldırım, "Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, Sayı: 2, 2001, s. 315.

⁹ Güran, *a.g.e.*, s. 53.

¹⁰ Metin Altun-Hasan Ünlü-Fatma Kesiriklioğlu, *Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Bursa ve Merinos*, U.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Uygulama Merkezi Yayınları, Bursa, 2001, s. 85. Güran, *a.g.e.*, s. 53.

¹¹ Cafer Çiftçi, "19. Yüzyılda Kirmasti'de Padişah Çiftlikleri", *Mustafakemalpaşa (Kirmasti) Sempozyumu (7-9 Ekim 2011) Bildirileri*, Mustafa Kemalpaşa Belediyesi Yayınları, Bursa, 2013, s. 150.

¹² BOA, *HHD*, nu. 11328, s. 9, 5 Mart 1311/17 Mart 1895.

Arşiv kayıtlarında yer alan resmi rakamlara bakıldığında ise yukarıda belirtilen yapağı fiyatlarında baz alınan 1,5 katlık oranın, 3 kata kadar çıktığı hatta bu oranı geçtiği de görülmektedir. Çiftlikât-ı Hümâyûn yetkilileri tarafından 1852 yılında yapağı ücretlerinin yapılan masrafı karşılamadığından yakınılarak, yün kalitesine göre yapağı fiyatına zam yapılması talep edilmiştir. Ve bu talep doğrultusunda Tablo 1.'de gösterildiği şekilde yapağı fiyatlarına zam yapılmıştır¹³.

Tablo 1. Yapağı fiyatlarının yıllara göre değişimi

Yapağının türü	1852 öncesi	1852	1854
Merinos yapağı	15	20	22,5
Melez yapağı	12	15	17,5
Pırlak yapağı (yerli)	5	7	7

Kaynak: HHD, nu. 72, nu. 10,

Merinos yetiştiriciliğine verilen önem sonucunda, Çiftlikât-ı Hümâyûnda bulunan merinos koyunlarından beklenen semere alınmaya başlamıştır. 1854 yılında Çiftlikât-ı Hümâyûndan İzmit Çuka Fabrikası'na gönderilen 20.869 kıyye yapağıdan 12.800 kıyyesi merinos koyunlarından elde edilen yapağıya aittir. Ayrıca 4810 kıyye kadarı da yine merinoslarla yapılan çiftleşmelerden hâsıl olan melez koyunlarına aittir. Yine aynı kayıтта yer alan bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla yapağı fiyatlarına Tablo 1.'de gösterildiği şekilde tekrar zam yapılmıştır¹⁴.

Tablo 2. Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu'ndan İzmit Çuka Fabrikasına gönderilen yapağı miktarı

Yapağı cinsi	Merinos Yapağı	Yüzde	Melez Yapağı	Yüzde	Kaba Yapağı	Yüzde	Toplam
Ağırlık (kıyye)	12.800	%61	4810	%23	3259	%16	20.869
Fiyat (kuruş)	22		17,5		7,5		
Toplam tutar	310.500	%74	84.175	%20	26.076	%6	420.751

Kaynak: HHD, nu. 10.

Genelde Osmanlı Devleti'nde, özelde ise Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu'nda ilk dönemlerde merinos yetiştiriciliği hızlı bir gelişme

¹³ BOA, HHD, nu. 72, s. 112, 25 Ca 1268/17 Mart 1852.

¹⁴ BOA, HHD, nu. 10, s. 2, Gurre-i Ra 1271/22 Kasım 1854.

göstermiştir. Çiftliklerde yetiştirilen merinos koyunlarının sayısı 1870'lere kadar sürekli artış göstermiştir. Çiftliklerde 1847 yılında, mevcut meraların yeni kuzuların da doğumuyla çiftlik hayvanlarına yetmediği ve bunun için yeni meralara ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir. Özellikle Keşişdağı (Uludağ) eteklerinde ve yüksek yerlerinde Türkmenlere kiralanın meraların Çiftlikât-ı Hümâyûna kiralanması istenmektedir. Arşiv kayıtlarında, Kirmasti ve İnegöl taraflarındaki meralarda çiftlikât-ı hümâyûn hayvanlarının çobanlar tarafından otlatılmaya götürüldüğü bilgisi de yer almaktadır. Hayvan yetiştirme konusunda tecrübeli ve bilgili biri olan Rusça tercümanı Agaton Efendi, çiftliklerdeki koyunların ot ihtiyacının karşılanması amacıyla, Avrupa'daki gibi uygun yerlere çayır tohumu ekilmesini tavsiye etmiştir¹⁵.

1849 yılında mevcut çiftlikler merinos ve yerli koyunlara yetmeyince civarda koyun otlatmaya uygun çiftliklerin Çiftlikât-ı Hümâyûn topraklarına katılması istenmiştir¹⁶. Bundan dolayı Hazine-i Hassa topraklarından Ekmekçi, Akçasığırlık, Kızıllar, Sultaniye (Karayani) ve Kepsut Çiftliği Çiftlikât-ı Hümâyûn sınırlarına dâhil edilmiştir¹⁷.

Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu'nda görülen koyun yetiştiriciliğindeki gelişmenin, genelde bütün Osmanlı topraklarında etkili olduğu düşünülmektedir. Bu gelişmede özellikle bu dönemde açılan Feshane, İslimye Çuka Fabrikası, Hereke Çuka Fabrikası gibi kuruluşların hammadde ihtiyaçlarının karşılanması etkili olmuştur. 1835-1857 yıllarına ait bir incelemede, Rumeli'de yetiştirilen koyun sayılarının büyük oranda arttığı görülmektedir. 1835'te Edirne'de 158.000 civarında olan küçükbaş hayvan sayısının 1850'lerde 400.000 civarlarına ulaştığı görülmektedir. Plevne'de 1835'te 44.500 olan küçükbaş hayvan sayısının 1850'lerde 150.000 civarında olduğu görülmektedir. Filibe'de ise küçükbaş hayvan sayısı 1835'te 190.000 civarlarında iken 1850'lerde 300.000-400.000 civarlarında olduğu görülmektedir¹⁸.

¹⁵ BOA, *HHD*, nu. 66, s. 25, 24 B 1262/18 Temmuz 1846.

¹⁶ Mihaliç ve havâlisinde kâin çiftlikât-ı şâhânedâ olan merinos ve yerli ağnâmi te'sîr-i tevcihât eksîr ayât-ı cenâb-ı cihândârî ile tekessür iderek çiftlikât-ı merkûme mer'âsına sığışmamakda olduğundan civâr çiftlikâtında münâsib mahallin mübâyası derece-i vücûda görünmüş olduğuna binaen ledettaharri Mihaliçde vâki' Karayani çiftliği çiftlikât-ı merkûme arazisi civârında olub arazi-i merbûtası ağnâm-ı merkûme ra'yine elvirişli ... BOA, *HHD*, nu. 70, 27 C 1265/20 Mayıs 1849.

¹⁷ *Bursa Vilâyet Sâlnâmesi*, Def'a 35, Bursa Vilâyet Matbaası, 1927, s. 200.

¹⁸ Ahmet Uzun, "Osmanlı Devleti'nde Koyun Yetiştiriciliği Üzerine Kantitatif Bir İnceleme (1835-1857)", *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 52, Sayı 1, 2002, 63-65.

İlk dönemlerde merinos koyunlarının sayısı hızlı bir artış göstermiş olsa da ilerleyen yıllarda devlet desteği azalınca, fabrikaların yapağı alımları azalmış ve merinos yetiştiricileri güç duruma düşmüştür. Merinoslar yerli ırklara göre daha hassas olduklarından, yetiştirilmeleri de zahmetliydi. II. Abdülhamid döneminde, Rumeli'den kıvırcık koçları getirilerek merinoslarla kıvırcık ırkı çiftleştirilmiştir. Böylece Marmara bölgesindeki Merinos yetiştiriciliği yerini daha kaba yapağıya sahip, fakat kötü şartlara daha dayanıklı melez bir ırka bırakmıştır¹⁹.

Tablo 3. Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu'nda yıllara göre merinos koyunu sayısı.

Yıl	Koyun	Koç	Toplam
1846 / r. 1261	2893	1154	4047
1847 / r. 1262	3310	1870	5180
1863 / r. 1279			13.099
1864 / r. 1280			13.965
1865 / r. 1281			14.017
1872 / r. 1288			35.000
1880 / r. 1296			16.000

Kaynak: Hazine-i Hassa Defterleri, nu. 18920; 19257; 19259; Y. PRK., Arzuhal ve Journaller, nu. 4/18.

2. Merinos Yetiştirmek Amacıyla Çiftlikât-ı Hümâyûn'da Avrupalı Uzmanların ve Tecrübeli Çobanların Görevlendirilmesi

Çiftlikât-ı Hümâyûn'da bulunan merinos koyunlarının bakımı ve tedavisi ile devlet tarafından özel olarak ilgilenilmiştir. Merinos koyunlarının yetiştirilmesinde, onların bakımında ve hastalıklarının tedavisinde bu işten anlayan yabancılar görevlendirilmiştir. Çiftlikât-ı Hümâyûn'da 1847'de çobanbaşılık görevinin Prusyalı bir Alman olan Tekman tarafından yapıldığı, ancak Tekman'ın görevini layıkıyla yerine getirmediği belirtilmektedir. Tekman'ın görevinde gerekli hassasiyeti göstermemesi nedeniyle koyunlar uyuz hastalığına yakalanmıştır. Tekman, bu hastalığın diğer koyunlara bulaşmasına da engel olmadığı için görevine son verilmiştir.

Tekman'ın görevden uzaklaştırılmasından sonra Çiftlikât-ı Hümâyûna önce sadrazam tarafından, kendisine ait çiftliğin müdürü olan Kıkork isminde bir gayrimüslim gönderilmiştir. Kıkork'tan sonra ise, Kırım üzerinden ithal edilmiş olan merinos koyunlarıyla birlikte Çiftlikat-ı

¹⁹ Ali Rıza Aksoy, *Hayvan Islahı Ders Notları*, Kafkas Üniversitesi, Kars 2003, s. 15.

Şahane'ye gelen Rusyalı Toma çobanbaşı yapılmıştır. Toma'nın çalışmaları sonucunda, Tekman döneminde hastalanan hayvanlar tedavi edilmeye başlanmıştır. Çobanbaşı Toma ile yapılan sözleşmenin süresi bitmek üzere olduğundan merinos koyunlarının bakımı için yeni bir yabancı uzman arayışına girişilmiştir²⁰.

Osmanlı Devleti'nde fabrikaların kurulmasında önemli rol oynayan mühendislerden Barutçubaşı Hoca Evanis (Ohannes)²¹, merinos yetiştiriciliği ve bakımında bilgili birisi olan Avusturyalı Matej isminde bir Avrupalı uzmanın bölgede olduğu bilgisini vermiştir. Yapılan görüşmeler sonucunda, Matej hayvanları iyileştirebileceğini ifade ederek göreve başlamış ve bu işte ehil olduğunu hayvanları tedavi ederek göstermiştir. Hakkında alınan olumlu referanslar ve göstermiş olduğu performans sonucunda Matej çobanbaşı yapılmıştır. Matej'e selefi Tekman'a verildiği gibi 1500 kuruş maaş verilmiştir. Matej çiftliklerde konuşulan Türkçe ve Bulgarca'yı bilmediği için, çiftliklerdeki personel ile iletişimi sağlamak amacıyla 500 kuruş maaşla bir tercüman görevlendirilmiştir²². Bu dönemde çiftliklerde çalışan çobanlara 62,5 kuruş maaş verildiği göz önüne alındığında Matej'e çok fazla maaş verildiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti'nde ve Çiftlikât-ı Hümâyûn'da merinos yetiştiriciliğine verilen önem, sadece Avrupalı uzmanların görevlendirilmesiyle kalmamış, bununla ilgili bilgiler içeren kitapçıkların basılarak koyun yetiştiricilerinin bilgilendirilmesi tavsiye edilmiştir. Bu amaçla Almanya'da merinos yetiştiriciliği ile ilgili yayınlanmış olan ve daha önce Ermeni harfleriyle Türkçe basıldığı ifade edilen kitapçığın Arap harfleriyle Türkçe olarak basılması tavsiye edilmektedir²³. Daha sonraları bu kitapçıktan vazgeçilerek Ziraat Talimhanesi'nde Rusça tercümanlığı yapan

²⁰ BOA, *HHD*, nu. 66, s. 24, 1 S 1263/19 Ocak 1847.

²¹ Barutçubaşı Hoca Evanis (Ohannes) Dadyan II. Mahmud döneminde Avrupa'ya gönderilen ilk öğrenciler arasında yer almaktadır. Londra elçisi Nuri Efendi'nin gayretleriyle, Hoca Evanis'in 1835'de Waltham Abbey baruthanesinde staj yapması sağlanmıştır. Altuniş Gürsoy, Belkıs, "Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü", *Bilig*, Kış 2006, sayı: 36, s. 151. Osmanlı sanayileşmesinde önemli bir yere sahip olan Hoca Evanis (Ohannes) 1843 yılında eski seraskerlerden Rıza Paşa ile birlikte Hereke Fabrikası'nı işletmeye açmışlardır. Mehmet Topal ve arkadaşları, "Tanzimat Dönemi Sanayileşme Hareketinin Türkiye'de İşletmecilik Anlayışının Oluşumuna Etkileri Hereke Fabrikası ve Nizamnamesi", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 25, 2012, s. 42.

²² BOA, *HHD*, nu. 66, s. 24, 1 S 1263/18 Ocak 1847.

²³ BOA, *HHD*, nu. 66, s. 24, 3 Ra 1263/19 Şubat 1847.

Agaton Efendi* tarafından başka bir kitapçığın tercüme edilerek basılması ve koyun yetiştiricilerine dağıtılması istenmiştir²⁴.

Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu'nda çalıştırılan çoban ve çiftçilerin bu tarihlerde genellikle Filibe ve Pazarcık taraflarından getirildiği görülmektedir. Çiftlikât-ı Hümâyûna gelecek çoban ve çiftçilerin hayvan otlatmada ehil ve ziraattan anlayan kişiler arasından seçilmesi istenmektedir. Çobanlar Filibe ve Pazarcık taraflarından bir yıl süreyle Ruz-i Kasımdan²⁵ (8 Kasım) yaklaşık 20-25 gün önce Çiftlikât-ı Hümâyûnda olacak şekilde gönderilmektedir. Çobanların seçilmesinde Filibe ve Pazarcık'tan kefiller istenmekte, çobanların kaçması halinde veya verecekleri zararların karşılanmasında bu kefiller sorumlu tutulmaktadır. Ayrıca belirlenen çobanlar ve kefillerin hangi kazada, hangi köyde, hangi hanede oturduklarının; ne isimle tanındıklarının belirlenmesi istenmektedir²⁶.

* Agaton Efendi, Osmanlı Devleti'nde ilk ziraat okulu olan Yeşilköy'deki "Ziraat Talimhanesi"nde görevli Amerikalı Davis adındaki uzmana tercümanlık yapmaktadır. Agaton Efendi Fransa'da ziraat eğitimi almış olan ilk Osmanlı gençlerindedir. Bu kişi aynı zamanda sonraları hükümette görev alan ilk Hıristiyan Nazır olacaktır. Sevtap Kadioğlu, "Osmanlı Döneminde Türkiye'de Ziraat Okulları Üzerine Notlar ve 'Tedrisatı Ziraiye Nizamnamesi'", *Kutadgubilig*, sayı 8, 2005, ss. 239-257, s. 259.

²⁴ BOA, *HHD*, nu. 66, s. 25, 17 Ra 1264/22 Şubat 1848.

²⁵ Eskiden yıl "Hızır Günleri" ve "Kasım Günleri" olarak ayrılmaktaydı. 8 Kasım'dan 6 Mayıs'a kadar geçen zamana Ruz-i Kasım günleri denilmekte olup, bu zaman dilimi kış mevsimini oluşturmaydı. 6 Mayıs'ta başlayan Hıdrellez ile Kasım başlangıcı olan 8 Kasım arasındaki günler Hızırilyas'ın devamı kabul edilen yaz mevsimi olarak kabul edilmekteydi. Yavuz Unat, "İslâm'da ve Türklere Zaman ve Takvim", *Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ed: Öcal Oğuz, 2004, s. 17. Kasım günleri 8 Kasım ile 6 Mayıs tarihleri arasını kapsayan 179/180 günlük süreyi kapsamaktadır. Hıdrellez günleri ise 6 Mayıs ile 8 Kasım tarihleri arasını kapsayan 186 günlük bir dönemi kapsamaktadır. Kasım günlerinin başlamasıyla birlikte Pastırma yazı denilen sıcak bir dönem başlar, ardından Ülker ile havalar soğumaya başlar ve daha sonra Erbain denilen dönem başlar. M. Ali Özdemir – Okan Bozyurt, "Afyonkarahisar Halk Takviminin Sıcaklık Verileri İle Karşılaştırılması", *Doğu Coğrafya Dergisi*, C. 11, Sayı 15 Erzurum, 2006, s. 53-82. Erbain, kırk demektir ve kırk günlük (21/22 Aralık-31 Ocak) karakışım adıdır; Zemheri olarak da bilinir. Hamsin ise, elli anlamındadır ve erbainden sonra gelen elli günlük (1 Şubat-21 Mart) devredir. 19 Şubat-7 Mart arası birer hafta arayla cemreler düşer. İlk cemre 20/21 Şubat'ta havaya düşer ve havalar ısınır. İkinci cemre 27/28 Şubat'ta suya düşer, sular ısınır. Üçüncü ve son cemre 6/7 Mart'ta toprağa düşer ve toprak ısınır. Cemreler düşse de kış henüz bitmemiştir. Çünkü 10-17 Mart arası günlerde kocakarı soğukları (berde'l-acüz) soğukları olarak adlandırılan soğuk ve yağışlı havalar hüküm sürer. Mustafa Sever, "Toplumsal Bellek Ve Geleneksel Eylem Bağlamında Bir Sözel Tarih Metninin Değerlendirilmesi", *Millî Folklor*, Yıl: 20, Sayı: 77, Ankara, 2008, s. 65.

²⁶ Çiftçi, a.g.m., s. 9.

Filibe ve Pazarcık'tan gelen çoban ve çiftçilerin yol masrafları olarak her birine 200 kuruş verilmekte ve bu masraflar Filibe mal sandığından karşılanmaktadır²⁷. Daha sonra bu harcırahların 1852 senesi için 600 kuruşa çıkarıldığı görülmektedir²⁸. Aynı yıl için çoban maaşları da 62,5 kuruştan 100 kuruşa çıkarılmıştı²⁹. Böylelikle çoban ve çiftçilerin bir yıllık ücretlerinin yarısı peşin olarak daha işe başlamadan kendilerine verilmektedir. Bu durumun sebebi olarak Çiftlikât-ı Hümâyûna gelen çoban ve ırgatların geride bıraktıkları ailelerinin geçim sıkıntısına düşmesini engellemek ve böylelikle Çiftlikât-ı Hümâyûn'dan kaçmalarına engel olmak istenmesi etkili olmuştur.

Filibe ve Pazarcık'tan gelen çoban ve çiftçilerin sayısının ilerleyen dönemlerde giderek arttığı gözlenmektedir. 1847 senesi için Çiftlikât-ı Hümâyûna 40'ı çoban ve 20'si çiftçi olmak üzere toplamda Filibe kaymakamından 60 kişi istenmiş ve yol masrafları olarak toplamda 12.265 kuruş verilmiştir³⁰. Bu verilen meblağ ortalama kişi başına 200 kuruşa tekabül etmektedir. 1851 ve 1852 seneleri için de Filibe'den 90 kişilik çoban ve çiftçi talep edilmiştir³¹. 1853 senesi için ise Filibe ve Pazarcık taraflarından 70 çoban istenmiştir³². 1854 senesi için istenen çoban sayısının tekrar artırıldığı, 120 çoban ve çiftçinin istendiği görülmektedir³³. 1855 senesi için istenen çoban ve çiftçilerin sayısının ise 100 olduğu görülmektedir³⁴.

3. Merinos Yetiştiriciliğini Geliştirme Çalışmaları

Merinos koyunu yetiştiriciliğinin geliştirilmesi amacıyla önemli girişimlerde bulunulmuştur. Bunlar arasında açılan eğitim kurumlarında hayvancılıkla ilgili eğitimler verilmiş ve merinos koyunlarının memleketin değişik bölgelerinde yetiştirilmesi için çeşitli yerlere dağıtıldığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nde açılan ilk modern ziraat okulu olan Ziraat Talimhânesi'ne de merinos koyunu yetiştiriciliğinin daha sistemli bir şekilde ve eğitilmiş bir kadro tarafından yapılması için önemli görevler

²⁷ BOA, *HHD*, nu. 72, s. 111, 1 Ca 1267/4 Mart 1851.

²⁸ BOA, *HHD*, nu. 72, s.112, 1 Ca 1268/22 Şubat 1852.

²⁹ BOA, *HHD*, nu. 72, s. 111, 22 Z 1267/18 Ekim 1851.

³⁰ BOA, *HHD*, nu. 66, s. 25, 28 Ra 1263/16 Mart 1847.

³¹ BOA, *HHD*, nu. 72, s. 111, 3 Ca 1267/6 Mart 1851.

³² BOA, *HHD*, nu. 72, s. 113, 26 Ca 1268/29 Mart 1851.

³³ BOA, *HHD*, nu. 72, s. 113, 4 Ra 1270/5 Aralık 1853.

³⁴ BOA, *HHD*, nu. 72, s. 115, 15 M 1271/8 Ekim 1854.

düşmüştür. Osmanlı sanayileşmesinde ve merinos koyunu yetiştiriciliğinde etkili bir isim olan Barutçubaşı Hoca Evanis'in (Ohannes) girişimleri sonucunda açılmış olan Ziraat Talimhanesi'nde, yünlü hayvanların özellikle de merinos koyunlarının ıslahı ile ilgili teorik ve pratik dersler verilmekteydi³⁵.

Merinos koyunlarının fiyatlarının yukarıda da ifade edildiği gibi çok yüksek olmasından dolayı halkın kendi imkânlarıyla bu hayvanları satın alıp yetiştirmesi zor görünüyordu. Bundan dolayı devlet Rumeli'de ve Anadolu'da değişik çiftliklere bu koyunları düşük fiyatlarla veya tamamen ücretsiz olarak dağıtmıştır. Örneğin bunlar arasında Vidin müşirine 1500, Silistre ve Rumeli müşirlerine 500 baş merinos koyunu ve damızlık koç satın almaları emredilerek bunları “ashab-ı ağnama” dağıtmaları istenmiştir. Bu sayede halkın bu koyunları yerli koyunlarla birleştirerek kısa sürede çoğaltacağı ve böylelikle iyi cins yapağı elde edileceği düşünülüyordu. Halkın merinos koyunu yetiştirmesini teşvik etmek amacıyla yapılan diğer önemli bir uygulama ise ondalık ağnam vergisinin alınmamasıydı. Bu verginin 1258/1842-3 yılında 10 yıllığına alınmayacağı belirtilmiş, bu süre 1269/1852-3 senesinde tekrar 10 yıllığına uzatılmıştır³⁶.

Bu tür çalışmaların Çiftlikât-ı Hümâyûnu'nda da yapıldığı görülmektedir. Manisa eski kaymakamı Sadık Bey'e tanesi 150 kuruştan 12 adet merinos koçu satılmıştır³⁷. Filibe eski kaymakamı Abdülehad Ağa'ya da 1845'te 50 adet merinos koyunu tanesi 1000 kuruştan satılmış, 38.000 kuruşu 1846'da yeni kaymakam tarafından ödenirken, kalan 12.000 kuruş Özine Eyaleti müşiri Rüstem Paşa tarafından 1847'de Darbhâne-i Âmireye ödenmiştir. Yine 1845'te Tırnova eski kaymakamı İsmail Ağa'ya 15 merinos tanesi 1.000 kuruştan satılmıştır. Bunların bedeli olan 15.000 kuruşun ödemesi ise yeni Tırnova Kaymakamı Hilmi Paşa tarafından yapılmıştır. Vize Sancağı Muhassılı İsmail Rahmi Paşa'ya da 15 adet merinos koyunu yine 1845'te verilmiş, bunların ücreti olan 12.000 kuruş tahsil edilmiştir³⁸.

³⁵ Mehmet Ali Yıldırım, “Osmanlı'da İlk Çağdaş Zirai Eğitim Kurumu: Ziraat Mektebi (1847-1851)”, *OTAM*, Sayı: 24, 2008, s. 230.

³⁶ Uzun, “İslimye...”, s. 77.

³⁷ Mihaliç ve Kırmasti kazalarında kâin Çiftlikât-ı Hümâyûnun mevcûd ağnâmdan olub sâbık müdürü Ahmed Sâbit Efendi marifetiyle Mağnisa kâimakamı sâbıkı Sâdık Beye fûrûht olunan merinoz koçlarıyla Rumeli ağnâmı esmânî olub mîr-i mumâileyhden bittahsil darbhâne-i âmireye teslimi için işbu pusula tahrîr olundu. 3 Rebiyülahir sene 262(31 Mart 1846). BOA, *HHD*, nu. 66, s. 33.

³⁸ BOA, *HHD*, nu. 66, s. 33.

Merinos yetiştiriciliğini teşvik amacıyla, 10 adet koçun Barutçubaşı Evanis'in (Ohannes) kardeşi Bağos'a verildiği kaydedilmektedir³⁹. Hûdâvendigâr Valisi Mustafa Nuri Paşa da kendi çiftliğinde çoğaltmak için 65 adet merinos koçu istemiştir. Çiftlikât-ı Hümâyûn Müdürü Halil Efendi, paşanın bu isteğini mabeyne iletmiştir. Halil Efendi'ye verilen cevapta paşanın istediği koçların verilmesine izin verilmiştir. Merinos koyunlarının sayısının artırılması amacıyla, Rumeli'de uygun olan mahallerde koyunculukla uğraşanlara merinos koyunlarının kuvvetli kefil ve senetlerle demirbaş olarak verilebileceği ifade edilmiştir. Bu verilen merinos koyunlarından elde edilecek yapağuların rayiç fiyatın üzerinde fabrikây-ı hümâyûn için satın alınacağı belirtilerek halkın merinos yetiştiriciliği noktasında heveslendirilmesi amaçlanmıştır⁴⁰. Tabii burada merinos koyunu yetiştirilmesinin et ve süt ihtiyacından çok yün elde etmek amacıyla gerçekleştirildiğini ifade etmek yararlı olacaktır. Özellikle İzmit'te bulunan Çuha fabrikasının hammaddesini karşılamak amacıyla bu girişimlerde bulunulduğu görülmektedir⁴¹.

4. Merinos Yetiştiriciliğinin Başarısız Olmasının Nedenleri

Merinos koyunu yetiştirmenin geliştirilmesi amacıyla devlet tarafından gerçekleştirilen girişim ve yatırımlara, hayvancılıkla uğraşanlara sağlanan kolaylıklara rağmen, merinos yetiştiriciliğinde hedeflenen başarıya ulaşılamadığı görülmektedir. 16 Teşrin-i Sani 1296 (28 Kasım 1880) tarihli arzda yer alan bilgilere göre 7-8 sene evveline kadar 35.000 civarında bir sayıya ulaşmış olan merinos koyunu sayısının 16.000'lere düştüğü ifade edilmektedir⁴².

Merinos koyunlarının yetiştirilmesinde başarısız olunmasının nedenleri, Ziraat Nezareti Umur-u Baytariye Müfettişi ve Baytar Mektebi Müdürü Miralay (Albay) Mehmet Ali Bey⁴³ tarafından padişaha sunulan

³⁹ BOA, *HHD*, nu. 66, s. 23, 9 N 1262/31 Ağustos 1846.

⁴⁰ BOA, *HHD*, nu. 66, s. 26, 17 Ra 1264/31 Ağustos 1846.

⁴¹ Hilal Karavar, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İzmit Çuka Fabrikası*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006, s. 53.

⁴² Yıldız Perakende Evrakı, Arzuhal ve Jurnaller, nu. 4/18.

⁴³ Mehmet Ali Bey, Osmanlı'da sivil veterinerliğin gelişmesine gayret göstermiştir. Vasıta-i Servet isimli mecmuasında bunu gerçekleştirmek için çalışmalarda bulunmuştur. 1888'de Nafia Nezaretine bağlı Umur-u Baytariye Müfettişi-i Umumiliğine tayin edilmesi işini daha da kolaylaştırmıştır. Mehmet Ali Bey'in de içinde bulunduğu bir komisyonun sunmuş olduğu rapor doğrultusunda Mülkiye Tıp Mektebi'nde veteriner yetiştirmek amacıyla bir sınıf açılması istenmiştir. Verilecek eğitimin süresi 4 yıl olacak, son iki sınıf

raporda izah edilmektedir. Mehmet Ali Bey raporunda, daha önce Çiftlikât-ı Hümâyûn görevlilerinin ifade etmiş olduğu, hayvanların farklı bir coğrafyadan gelmelerinden dolayı iklim şartlarına uyum sağlayamayarak telef oldukları şeklindeki sebepleri, hayvanların çoğalmalarını engelleyen faktörler olarak görmemektedir. Müfettişe göre bu sebepler doğru olsa, Mihaliç kazasında kimsenin koyunu olmaması gerekmektedir. Çünkü ister İspanya ağnamı olarak tabir edilen merinos koyunları, isterse farklı bir bölgeden getirilen hayvan hava ve su değişiminden dolayı adaptasyon sorunu yaşayarak ölebilir. Ancak ondan meydana gelecek yavrular doğduğu yerin havasına, suyuna ve otuna alışmaktadır ve Çiftlikât-ı Hümâyûnda da bu şekilde 30 yılı aşkın bir süre merinos koyunu yetiştirildiği için bu bahaneler inandırıcı bulunmamıştır. Ayrıca halka dağıtılan merinos koyunları varlıklarını devam ettirirken Çiftlikât-ı Hümâyûndaki merinos ağnamının telef olması veya asli özelliklerini koruyamaması çiftlik çalışanlarının görevlerini iyi yapmadıklarını göstermektedir.

Raporda merinos koyunlarının çoğaltılmasındaki başarısızlığın nedenleri ayrıntılı bir şekilde çıkartılmıştır. Sebepler arasında, gelen merinos koçlarının istenilen vasıfta olmaması, merinosların gıdalarını meralarda tam olarak alamaması, Avrupa'da olduğu gibi bu hayvanlara gıda takviyesi yapılmaması da merinosların çoğalmalarını engellemiştir. Merinos koyunlarının ağıllarının hayvanların barınması için yeterli olmaması, veterinerlik hizmetlerinin iyi verilmemesi gibi sebepler de merinos koyunlarının yıldan yıla sayısının azalmasına neden olmuştur⁴⁴. 1880'li yıllara ait Ziraat Gazetesi de merinos yetiştiriciliğinde, koyunların yetiştirildiği iklime, havaya, meraya dikkat edilmemesi, nasıl bakım yapılacağı ile ilgili herhangi bir eğitim almadan, eski alışkanlıkları devam ettirilmesi; kurak yerlerde beslenmesi gerekirken nemli yerlerde beslenmesinden dolayı kelebek ve uyuz gibi hastalıklara yakalanarak hayvanların telef olduklarını ifade etmektedir⁴⁵.

Merinos yetiştiriciliğinin başarısız olmasında, 19. yüzyılın ikinci yarısında kumaş ithalinin serbest bırakılması da etkili olmuştur. Çünkü kumaş ithaline izin verilmesi yerli dokumacılığı öldürüldüğü gibi merinos

öğrenciler Halkalı Ziraat Mektebi'nde okuyacak ve her sınıfa 40 öğrenci alınacaktır. 1889'da Mülkiye Tıp Mektebi'nde açılan bir sınıfa veterinerlik öğrencileri alınmıştır. İlk iki yılı burada okuyan öğrenciler üçüncü ve dördüncü sınıfı ise 1891'de Halkalı'da bulunan Ziraat Mektebi'nde yatılı olarak tamamlamışlardır. Mehmet Ali Bey 1892'de açılan Halkalı Ziraat ve Baytar Mektebi'ne müdür tayin edilmiştir. Sivil veteriner mektebi, aralarında milli şairimiz Mehmet Akif Ersoy'un da bulunduğu ilk mezunlarını 1893'te vermiştir. Nihal Erk, *Veteriner Tarihi*, A.Ü. Veteriner Fakültesi Yayınları, Ankara, 1966, s. 284-285.

⁴⁴ BOA, *HHD*, nu. 23419, s. 1.

⁴⁵ *Ziraat Gazetesi*, 17 Ş 1298/15 Temmuz 1881, s. 96-97.

yetiştiriciliğini de baltalamıştır⁴⁶. Merinoslar yerli ırklara göre daha hassas olduklarından, yetiştirilmeleri de biraz zahmetliydi. II. Abdülhamid döneminde 1900'lerde Rumeli'den kıvırcık koçları getirilerek gerek Karacabey Harası gerekse Marmara bölgesinde merinosların kıvırcık ırkına çevrilmesine başlanmıştır. Böylece Marmara bölgesindeki Merinos yetiştiriciliği, yerini daha kaba yapağılı fakat kötü şartlara daha dayanıklı kıvırcık yetiştiriciliğine bırakmıştır⁴⁷. Ancak bu melezlemelerde merinos koyunlarının asli özellikleri kaybolmuş, dolayısıyla melez koyunlardan elde edilen yünlerdeki kalite de azalmıştır. Bundan dolayı 1912 yılında yeniden Fransa'dan 90 adet merinos koyunu ve 10 adet merinos koçu getirilmiştir. Ancak bunların çoğaltılmasında da gerekli hassasiyet gösterilmediğinden bunların da asli özelliklerini kayb ettikleri 1927 Sâlnâmesi'nde belirtilmektedir⁴⁸.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nde sanayileşme çabaları içerisinde açılan fabrikalardan özellikle dokumacılıkla ilgili olan Feshane, İslimye Çuka Fabrikası, İzmit Çuka Fabrikası gibi kuruluşların hammadde ihtiyacını karşılamak amacıyla Hazine-i Hassa'ya bağlı olan çiftliklerden Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu'nda merinos koyunu yetiştirilmesi konusunda ciddi bir atılım gerçekleştirilmiştir. Devlet büyük meblağlar ödeyerek yurtdışından merinos koyunları ithal etmiş, Anadolu ve Rumeli'de değişik çiftliklere aldığı fiyattan daha düşük ücretlerle satmış hatta bazı çiftliklere demirbaş olarak ücretsiz bir şekilde dağıtmıştır.

Yine merinos koyunu yetiştirmede yurtdışından yabancılar getirilerek görevlendirilmiş, Avrupa'da merinos yetiştiriciliği konusunda basılmış yayınlar tercüme edilmiştir. Koyun yetiştiriciliği alanında tecrübeli oldukları belirtilen Filibe ve Tatarpazarcık taraflarından çobanlar getirilmiştir. Her bölgeden İstanbul'un et ihtiyacını karşılamak amacıyla alınan ondalık ağnam vergisinin merinos koyunları için muaf tutulduğu görülmektedir. Merinos koyunlarının yapağı üretimini artırmak amacıyla devlet merinos yetiştiren çiftçilerden yapağı fiyatının 1 kat fazlasını ödeyerek ürünlerini satın alacağı vaadinde bulunmuştur.

Merinos yetiştiriciliğinde önceleri başarı elde edilmiş, özellikle Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu'nda yetiştirilen merinos koyunlarının sayısı her geçen gün artmış, ancak daha sonra ibre tersine dönmüştür. Ve ilerleyen

⁴⁶ Metin Altun ve arkadaşları, a.g.e., s. 86.

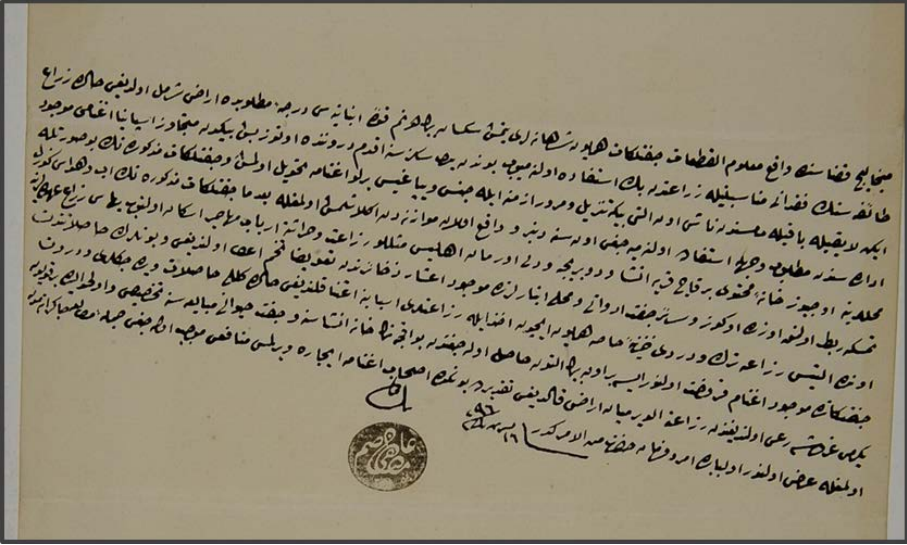
⁴⁷ Aksoy, a.g.e., s. 15.

⁴⁸ Sâlnâme, 1927, s. 200.

dönemlerde merinos koyunu yetiştiriciliği kişi ve kurumlardaki ilgisizlik ve tedbirsizlik sonucunda önemini iyice yitirmiştir. Merinos koyunu yetiştiriciliğinde bu olumsuz sonuçların oluşmasında; merinosların bakımında gerekli hassasiyetin gösterilmemesi, yapılan melezlemeler neticesinde merinos koyunlarının cinslerinin bozulması, yapağı kalitesinin düşmesi, etinin yerli koyunlara göre lezzetsiz oluşu, merinos koyunlarının bakımını yapacak ehil çobanların olmaması gibi faktörler sıralanabilir.

Osmanlı Devleti döneminde Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu merinos koyunu yetiştirmede başarılı olamasa da Cumhuriyet döneminde Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu topraklarında kurulan Karacabey Harası'na Alman merinosu getirilerek yerli kıvırcık koyunlarıyla melezleme yoluyla Karacabey merinosu denilen tür elde edilecektir.

Ek 1. Mihaliç Çiftlikât-ı Hümâyûnu'nda merinos koyunu yetiştiriciliğinin başarısız olması sonucunda Çiftlikât-ı Hümâyûn'un değerlendirilmesi ile ilgili bir belge. Yıldız Perakende Evrakı, Arzuhal ve Journaller, nu. 4/18.

Ek 2. İspanya Merinosu

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

- Bursa Vilâyet Sâlnâmesi, Def'a 35, Bursa Vilayet Matbaası, 1927.
BOA, *Sadaret, Mektûbî Kâlemi, Umum Vilayet Evrakı*, nu. 144/85/1.
BOA, *Hazine-i Hassa Defterleri*, nu. 10, 66, 70, 72, 11328, 18920, 19257, 19259, 23419.
BOA, *Yıldız Perakende Evrakı, Arzuhal ve Journaller*, nu. 4/18.

Kitaplar ve Makaleler

- Aksoy, Ali Rıza, *Hayvan Islahı Ders Notları*, Kafkas Üniversitesi Veteriner Fakültesi, Kars 2003.
- Altun, Metin – Ünlü, Hasan – Kesiriklioğlu, Fatma, *Cumhuriyetin Kuruluş Yıllarında Bursa ve Merinos*, U.Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Uygulama Merkezi Yayınları, Bursa, 2001.
- Altunış Gürsoy, Belkıs, “Türk Modernleşmesinde Sefir ve Sefaretnamelerin Rolü”, *Bilig*, Ankara Kış 2006, sayı: 36, ss. 139-165.
- Çiftçi, Cafer, “19. Yüzyılda Kirmasti’de Padişah Çiftlikleri”, *Mustafakemalpaşa (Kirmasti) Sempozyumu (7-9 Ekim 2011) Bildirileri*, Mustafa Kemalpaşa Belediyesi Yayınları, Bursa, 2013, ss. 145-154.
- Erk, Nihal, *Veteriner Tarihi*, A.Ü. Veteriner Fakültesi Yayınları, Ankara, 1966.
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000.
- Günaydın, Gökhan, “Koyun Yetiştiriciliğinin Ekonomi Politikası”, *U. Ü. Ziraat Fakültesi Dergisi*, Cilt 23, Sayı 2, 2009, ss. 15-32.
- Güran, Tefvik, *19. Yüzyıl Osmanlı Tarımı*, Eren yayınları, İstanbul 1998.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Bilim, Teknoloji ve Sanayide Modernleşme Gayretleri”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları II*, İ.Ü. Edb. Fak. Yayınları, İstanbul, 1998, ss. 1-22.
- Kadioğlu, Sevtap, “Osmanlı Döneminde Türkiye’de Ziraat Okulları Üzerine Notlar ve ‘Tedrisatı Ziraiye Nizamnamesi’”, *Kutadgubilig*, sayı: 8, İstanbul 2005, ss. 239-257.
- Karavar, Hilal, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e İzmit Çuka Fabrikası*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006.

- Kütükoğlu, Mübahat, “Osmanlı İktisadî Yapısı”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. Ekmeleddin İhsanoğlu, C. I, IRCICA Yayınları, İstanbul 1994, ss. 513-650.
- “Merinos”, Meydan Larousse, C. XIII, Sabah Gazetesi Yayınları, s. 414-415.
- Özdemir, M. Ali – Bozyurt, Okan, “Afyonkarahisar Halk Takviminin Sıcaklık Verileri İle Karşılaştırılması”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, C. 11, Sayı: 15, Erzurum, 2006, ss. 53-82.
- Sever, Mustafa, “Toplumsal Bellek Ve Geleneksel Eylem Bağlamında Bir Sözel Tarih Metninin Değerlendirilmesi”, *Millî Folklor*, Yıl: 20, Sayı: 77, Ankara, 2008, ss. 61-68.
- Topal, Mehmet ve arkadaşları, “Tanzimat Dönemi Sanayileşme Hareketinin Türkiye’de İşletmecilik Anlayışının Oluşumuna Etkileri Hereke Fabrikası ve Nizamnamesi”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı: 25, 2012, ss. 37-64.
- Unat, Yavuz, “İslâm’da ve Türklerde Zaman ve Takvim”, *Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ed: Öcal Oğuz, Ankara 2004, ss. 15-24.
- Uzun, Ahmet, “İslimye Çuka Fabrikası”, *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Yayın No:21-22 (Ekim 1999, Mart 2000), ss. 77-84.
- _____, “Osmanlı Devleti’nde Koyun Yetiştiriciliği Üzerine Kantitatif Bir İnceleme (1835-1857)”, *İ. Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 52, Sayı 1, İstanbul 2002, ss. 55-67.
- Yıldırım, İsmail, “Ondokuzuncu Yüzyıl Osmanlı Ekonomisi Üzerine Bir Değerlendirme (1838-1918)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 11, Sayı: 2, 2001, ss. 313-326.
- Yıldırım, Mehmet Ali, “Osmanlı’da İlk Çağdaş Zirai Eğitim Kurumu: Ziraat Mektebi (1847-1851)”, *OTAM*, Sayı: 24, Ankara 2008, ss. 223-240.